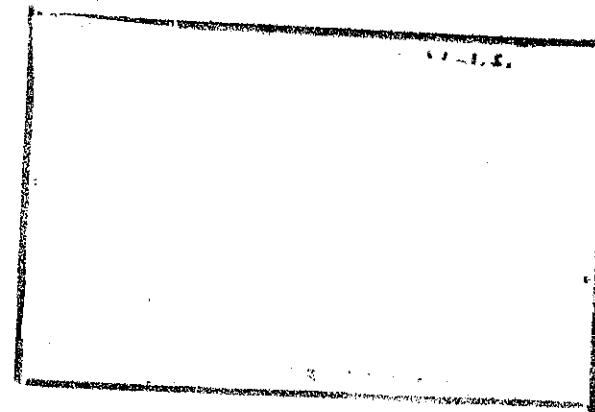

KARA ŞEMSI REŞİT SAFFET
Tarihi ve Edebiyatı Merkezi
Kütüphanesi
Prof. Dr. Nihat M. ÇETİN bölümü

HAZAR TÜRKLERİ
AVRUPA DEVLETİ
(VI - XII asır)

İSTANBUL
Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

1934

HAZAR TÜRKLERİ AVRUPA DEVLETİ

19 İkinci Kânun 1934 tarihinde
Amikal Cemiyetinde, Dil Birliğinin daveti üzerine,
Koca Eli Meb'usu
ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azasından
Reşit Saffet Beyin verdiği konferanstır.

Muhterem Hanımlar, Efendiler,

Sizleri bir saat kadar göz hapsine almak cür'etimi affettirmek için ilk önce ve kısaca maksadımı arzetmek isterim.

Maksadım: ükalâlık, malûmatfuruşluk etmek değil; Türklerle Türkiye Musevileri arasında ayrılıkların kaldırılmasına çarışan kıymetli vatandaşlarımızın sayilerine, tarihten bir misal getirerek, acizane, az çok uğraştığım bir sahada, yardım etmektir.

Her ayrılık düşmanlık eseri olmama
bile, vakitle düşmanlık uyandırır. Bunun
neticesini, öz cinsimizden Ortodokslarda
maetteessüf gördük. Alelitlâk asrın mede-
niyetile ayrılıklarımızı bertaraf etmek için,
Ulu Gazinin işaretile Türklerin, millî an'a-
nelerine riayetle beraber, ne kadar büyük
tahavvülâta atıldıklarını görmemek kabil
degildir.

Aramızda kalan bazı unsurların da, ay-
nı derecede fedakârlık değil, yalnız doğru
görmekle, içimizdeki ayrılıklara nihayet ve-
receklerini, müşterek menfaatımız namına
gönülden temenni ederek, bu yüksek gaye
için el birliğiyle bütün kuvvetinizle çalışma-
cağınızı ümit ederiz.

Lisan birliği daima kalp birliği alâ-
meti değilse de, dil ayrılığı ekseriya zihni-
yet ayrılığını işaret eder. İşte bunu ara-
mızdan gidermek gayesini takip ediyoruz.

Bir çok vukuattan bahsedildiği sırada,
bunları bir silsile olarak kabul ederek ara-

larında rabita aramamak kabil değildir.
Bulunan rabitaları tetkik ederken, ve gö-
rünmeyeşenleri ararken, vukuat silsilesi için-
de: aynı ırkın „caractéristique“ vasıfları-
nı da sezmemek, bunlara göz yummak an-
cak menfi bir ruhun tesirile olabilir.

Lisan ve din meselelerile ırk (race)
meselesini karıştırmak kadar sakat nazari-
ye olamaz. Türk Musevilerinin heyeti me-
muasına „Sémitique“ denmesine muterizim.

Bunların içinde ırken de Türkler. Ar-
tillerie mensup bir çok fertlerin mevcudiyeti
ne kaniimdir. Dünya Musevilerinin tamamen
Filistinden çıkan, dağılau bir kaç bin kişi-
nin ahfadı olduklarını söylemek ilmen hif-
fet olur.

Müslümanlarda ne kadar az Sami (Sé-
mite) varsa, Museviler arasında da Samiler
(Sémité) o kadar az nisbettedir. Musevi-
leri, ekseriyetle bile, (Sémité) Sami addet-
mek pek yanlıştır.

Bir az daha ileri giderek diyeceğim ki, dünya üzerinde bugünkü Musevilerin kânumun büyük bir kısmı belki *Ouralo-Altaïque* dir.

WELLHAUSEN, CHAMBERLAIN ve VON LUSHAN'a göre, Musevilerde «Sémitique» olduğu kadar ve ondan ziyade *Sumero-akkadien*, yani Orta Asyadan gelme *Mezopotamya* Türkü, ve *Hittit*, yani Anadolu Türkü, kanları varmış.

Filhakika Yahudi Peygamberlerinin birçoğunu: YEŞUA'nın, YAKUB'un, YUDA'nın karılarını Hittit olduğunu Mukaddes Kitap yazıyor.

«Maspero»ya göre Museviler yazıyr Hittitlerden öğrenmişler. İsadan 4000 sene evvel *Akkad*'lıların, ve 1300 sene evvel Hittitlerin yazıları vardı.

Bu «Bible» tarih zamanlarında, Musevilerin «Ouralo-Altaïque» lerle ırkî münasebetleri hakkında şu bir nebze malumattan sonra, tarihin asarı atikasına mahkûk.

zamanlarına geçersek, münasebetlerin siyâz zemine intikal ettiğini görürüz.

Uzak Şark ve Orta Asya Türk tarihlerini burada karıştırmağı, bahsimizin haricinde adderek, memleketimizin yakın etrafındaki Türk ırkile Musevi itikat müşareketlerini «vulgarisation» tarzında tetkit etmek isterim.

Dördüncü asır ile onuncu asır arasında Türk akınları İtili aşarak Altay ile Karpatlar arasında dalgalanıyor ve Karpat dağlarını defatla kamçılıyordu. Biz Türkler, ziyayı, aydınlığı, güneşini takip eden milletiz. Menseimiz şark, hareketlerimiz binlerce senedenberi garba müteveccihit. Biz Türkler, ziyayı, aydınlığını, güneşini her veçhile daima takip eden milletiz.

Haddi zatında bu muazzam, emsalsiz, tarihlerde devirler açan hareketler, dirayetsiz, malûmatsız, iktisatsız, medeniyetsiz yapılmaz.

Galiplerin, istilalcıların esbabı tefevvü-

künü adette değil, silâhlarının mükemmeliyetinde, idarelerinin intizamında, ve medeniyet kuvvetlerinin yüksek manzumesinde aramalıdır.

Afrika vahşileri ne kadar çok olursa olsunlar, hatta bugünkü Çinlilerin bile nüfusu Avrupanından ne kadar fazla olursa olsun, ne Afrikalılar, ne de Çinliler bugünkü Avrupayı istilâ edemezler.

Her halde Türk akınları, 16inci asra kadar, aynı zamanda medeniyet akınları idi. Bu Türk medeniyet merhalelerinin başlıcası halâ Karpatlarda ve bu dağların etrafındaki memleketlerde hükümrانdır. Eski Türk medeniyeti teressübatı oralarda bütün zenginliğiyle elyevm bâki ve nümayandır. Transilvanya Cigilları münasebetile temas ve tetkik ettiğim bu pek esaslı ve mühim bahsa, ayrıca bir mevzu olarak tafsilâtile rücu edeceğim.

Fakat şimdiden tam bir kanaatle burada şu hakikatı zikretmek isterim ki: İs-

lav ve Balkan medeniyetleri, folkloru, köy mimarisi, oyunları, nakışları, halı dokuları, hatta kısmen yaşayış ve düşünüş apanaları, Bizanstan çok ziyade, Hazar-Karpatî Türklerinin tesiri altında doğmuş, yaşamış ve halâ yaşamaktadır. *Bütün şarkî Avrupanın medeniyet hocası münhasireni denilebilecek derecede Türklerdir.*

Tetebbuatımız ilerledikçe, bu tesiri gittikçe Garpta da buluyoruz. Attilâ devrinde dair en doğru hatırlat bırakan Fransız SIDOINE APPOLLINAIRE ise, Frankların düğünlerinden bahsederken: «Bunları evlenme şenliklerinde şarkıları ve oyuları (Scythe) Çitlerinkinin aynıdır» der.

Bizans müverrihi ATTALYADES ise kitabının 156 ncı yaprağında: «Çitlerle Türkler aynı millettir. Birbirine her veçhile benzeler» hükmünde bulunur.

İşte yine bu şimal (Scythe) Çitleri dır ki, Hittit'lerden sonra da Anadoluya hakim olmuşlar ve orada doğan bir çok devletlere

hükümdarlık etmişlerdir. Bunlardan biri Arsaklardır.

İlk Ermeni müverrihlerinden «MOISE DE KHORÈNE» Milâttan iki buçuk asır evvel gelen meşhur Turan-Parthe imparatoru büyük Arsağın oğlu Valarsak için derki:

„Yüksek ruhlu „Parthe“, Makedonyalıları yenerek harba hitam verdikten sonra, Ermenistanı eyiliklerine boğmuştur.

„Gayet nufuzlu ve akıllı olan Musevi ŞAMPA PAK-ARAD'ın hizmetlerini takdir ederek, Arsak hanedanına taç giydirmek serefini ve şimal «PARTHE» larının adetleri üzere, taç takmak ve tabirleri veçhile «Takatîr» lik vazifesini musevi PAK-AR-AT ve sülälesine bahsetmiştir“.

Gariptirki aynı adeti, taç giydirmeye hakkının bir sü'lâleye verilmesi ananesini, «PARTHE» ların halefleri Hun'larda ve Avarlarda ve sonra halefleri Hazarlarda aynen buluyoruz. Bu adet, Selçuk ve Osmanlılılara kadar yaşamıştır.

Ermeni «Agathange» in *Milâd*'ın 4üncü asırında yaşayan *Tiridat* tarihinde, Hunların, Alanlar veya Derbent kapısını işgalерinden bahseder.

Ermenistana hakim olan Türk Arsaklardan belki daha evvel tarihlerde, fakat katiyetle kaydedildiği veçhile, ondan sonra, daima Türkler, garbi Asya ile münasebetlerini temin etmek için bu Derbent boğazını elde tutmuşlardır. Keza «MOISE DE KHORÈNE» Ermenistan tarihinin ikinci kitabında, Ermenistanda hükümrان olan Turanî Arsak hanedanından Tigran'ın Kaf kasya cenubuna, Mısır ve Süriyeden sürülen Musevileri yerleştirdiğinden ve «Valarsag» in de bunlara tahsis ettiği şehri *Vağarşabad* tesmiye ettiğini ve bir az sonra müverrih *Procop* in Zor kapısı, Ermenilerin «Alan» lar ve kendi lisalarile Ağular kapısı tesmiye ettikleri, büyük İskenderden kalma, Derbent kapısını, şimal birleşik milletleri «Hazır» lerin geçtik-

lerini yazar ki, bunlar alâkadar olduğu-
muz Hazarlardır. „Herodote“ın Akazir de-
diği de bunlardır.

Müverrih «Elisée Vartabet», Derbent-
Zor kapısının *Kaylen Türk* tesmiye etti-
ği Türk Hazarları tarafından mükerrerden
zorlandığını defaattle zikrediyor.

Hazarlar „Huns Hepthalites“ namile
İran saflarında harbederken, «Huns Cida-
rites ve Tetraxiles» namalarile Ermenistan-
da Arsak Hanedanının ordularında İrani-
lerle vuruşuyorlardı.

Yine Ermeni müverrihi «Agathange»
Tiridat için «Kafkas şimalinden topladığı
Hunlardan alaylar teşkil ederek İranın
büyük bir kısmını zaptetti» der.

Kafkaslara dayanan ve ilk merkezi
orada olan *Hazar* devleti altı asır yaşamıştır.

Aynı zamanda Hazaristan şimalinde.
Bulgurlar, şarkında *Peçenekler*, garbında
Avar Türkleri hükümet halinde yerleşmiş-
lerdir.

Bizans müverrihi «Ménandre» in kita-
bında şu fıkrayı okuruz: «Don ile İtil ne-
hirleri arasında daima Hun veya Türkler
sakin idiler.” Müverrih «Levesque» e göre
Ukranya'da «Kiew» şehrinin 430 tarihinde
Hun Hazarlarından Kiu Han, yine Hun
tevabiinden ı's'avlarla birlikte kurmuştur.
Attila zamanında Kafkas şimalinde bulu-
nan *Kurdaş* riyasetindeki Akazir veya Ha-
zarları iki defa ısyانlarını bastırmağa
meşhur Ön-Ege (Onegese) memur edil-
miştı.

Attilâ'yı takip etmiş ve onun vefatın-
dan sonra, Don ile İtil arasına çekilmiş
Türkler, kendilerine sonradan iltihak eden
Uygur gibi diğer hemcinslerine daima ta-
hakküm, tagallüp etmişler ve bunları ar-
kalarında sürüklemişlerdir.

Hazar Türkleri, yedinci asırda, şarktan
gördükleri tazyikle, garba doğru ilerleye-
rek, Kırım, Kiyef eyaletini, ve şimalde
Oka ile *Doneç* nehirleri membalarına ka-

dar uzanan araziyi, yanı bugünkü Rusya-nın göbeğini işgal etmiş bulunuyorlardı.

Vedinci asırın başında, Çinlilerin Kofa Türkleri dedikleri Hazarlar, merkezlerini daha garba geçirerek, Kırımı işgal etmişler. Bizans Rumlarının, Şark Türkleri tesi-miye ettikleri Hazarların Kağanı «Zibil» ile Bizans İmператору HERAKLIUS, 625 de, İranlılara karşı ittifak ederek, İmператор Kağana kızını vermiştir.

650 senelerinde, Türk Oğuzları Hazar Türklerinin müttefikleri idiler, ve onların himayesinde Karadeniz garp sahili boyuna yerleşerek, bilâhare Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir ki, halâ Besarabya'dan Trakya sahillerine kadar aynı yerlerde bulunan ahfatlarına Gök-Oğuz, Gagauz derler.

11 inci asra kadar Hazarlar ve Oğuz-lar, yine Türk olan Peçeneklere karşı Vol-ga ve Yayık hudutlarını müdafaa etmişlerdir.

Orta Avrupaya Arpad ile yerleşen ve devlet kuran yedi aşiretten üçü Türk Ha-zarlardandır.

Vedinci asırda bugünkü Rusya cenubunu temamen işgal eden Hazar hükümdarları, Kağanların itibarı o derece yüksek idi ki, Bizans İmperatorları, Papaya ve Frenk Krallarına iki mühürlü nameler gönderdikleri halde, Hazar Kağanlarına gönderilen namelere üç altınlı mühür bastıklarını, «Constantin Porphyrogénète» Bizans teşrifatına dair eserinde yazar.

Hazarların hükümet merkezleri, mevsime göre, İtil yanı «Astarhan» ve «Semender» idi.

«Semender», Ruslar tarafından elyevim *Turko*, yanı Türk manasına gelen ismi muhafaza olunan kasabadır.

670 senelerinde Hazar milletinin bü-yük bir kısmile beraber Bulan Kağan, Bizanstan koğuldukları zaunedilen Musevi Hahamlar tarafından Museviliğe döndürülmüşlerdir. Türk hükümdarlarında idare ma-

kinasının musevi Türkler tarafından tedvir ettirildiğini altı asır evvel Arsaklarda görmüşük. Demekki bu Kafkas eteklerinde oturan Türklerde bir nim anane şeklinde bulunuyordu.

Yedinci asırın sonlarında, Hazaristana göçüp *Hazarlur hanedanına Musevilik itikadını asılan*, yine Anadolulu İshak Sengari, yani *Sakaryalı İshaktır*. Devlet Reisi olan Kağanların aynı zamanda ruhani reislik ettiğleri de düşünülürse, kudretleri ve nüfuzları hakkında bir ölçü bulunur.

Hazarların en yüksek sınıfları Museviliği kabul etmişlerdi. 958 de KAĞAN YUSUF, *Kortoba Hahambaşıı «Hasda»* ya buna dair mektup yazmıştır.

Mamafih, *herhangi zamana ait olursa olsun, Türklerde din serbestliği bir millî ananedir*. Şarkî, Orta ve Garp Asyalarında o zaman ve 13 üncü asra kadar yaşayan bütün Türk devletlerinde bu din serbestliği müşahade edilir. Hatta aynı zamanda

uç dini de kabul edenler bile vardı. Devlet Reislerinin Kurultayında her dinden birer ikişer, müsavî surette, mümessil bulunurdu, ve her din salikinin davası o dine mensup hakim tarafından rüyet olunurdu.

Türklerin, Museviliği kabul etmelerinin en büyük saiki o zaman Müseviliğin dinlerden en az siyasete karışan olmasındadır.

Gerek Musevilik, gerek İslâmlık dinlerin en «Matériel» leridir. Fakat «Sémite» lerin resme ehemmiyet vermemelerine mükabil, gayri «Sémite» olan Musevi Türkleri resimde, heykelcilikte nisbeten maharet göstermişlerdir.

Hazar Türklerinin yüksek sınıfları museviliği kabul ettikleri zaman, Hıristiyanlık henuz Şarkta yeni intişar etmiş ve bir çok meslekler doğmuş ve ekseriyetle ya zorla, ya da aşağı tabaka tarafından kabul edilmiş bir dindi.

(Nietzsche) nin dediği gibi, mahkûmlar dini, avam dini olan Hıristiyanlığı Türkler pek güç kabul ederlerdi.

İslâmlık ise, pek yabancı bir kayının kendi lisânile pek yeni dağıtımağa çalıştığı bir dindi.

Musevilik, o zamana göre en eski, en asıl, en nühfazakâr bir itikattı. Bu itibarla hâkim ve asıl unsur olarak Hazar Türklerinin en işinе geleni oldu. Arapça tarih yazan ve İtil havalesini gezen «Mes'udi», Hazar Hükümdarının ve mensuplarının tamamen Musevi olduğunu kaydeder.

Keza «İbnil'esir» ve «Dimîski», Bizans'tan koğulan Musevilerin Hazarları yahudi-leştirdiklerini yazarlar.

Rus müverrihi «Barthold», yine islâm menbalarına dayanarak, *Museviliğin, yalnız Hazar hanedanının değil, Hazar devletinin de resmi dini olduğunu ilâve eder.* 922 de, Mısırda bir Hahamhanenin Müslümanlar tarafından yıkılması haberini alan Hazar Kağanı un, mukâbele bilmisil olarak, İtil'de Müslümanlara mahsus bir Camiin minare-

sini yıktırdığı, yine «Barthold» in tarihinde münherichtetir.

Hazarların, Museviliğin Talmudilik ve Karailik gibi iki mezhepten hangisine salik olduklarını aramağı bahsimin haricinde görüyorum. Yalnız, İshakın Sakaryalı olması ve o zaman Bizanstan koğulan musevilerin, «Nikomedi» Sakaryanın suladığı, dairei intihabiyem olan, şimdiki Kocaeli Vilâyeti hudutları içinde bulunmaları, İshakın Karaim olduğunu isbata yardım eder.

Hazarların orduları kısmen Müslüman olmuş Türklerden müteşekkil ise de, halkın kısmı mühimi Müseviliği kabul etmişti.

Orta Asyadan gelen ordu efradı, İranda çıkan Arapların tesirile Müslümanlaşmıştır. Yine Müslüman Türklerden «Bey» ünvanını taşıyan birisi bu orduya kumanda ederdi. Beyden sonra sıra ile:

TUDUN

ÇAVUŞ YAR

BULUŞCU payeleri gelirdi.

Onuncu asırda Ruslara İslâmiyeti öğretenmek isteyen Türk Bulgarlar olduğu gibi, Ruslar arasında museviliği intişara çalışan da Türk Hazarlarıdır.

Musevi Türk Hazarları, Kiyef Prensini kendi dindâşları arasına almak için Rusya'ya müteaddit Hazar misyoneri göndermişlerdir. Yine Türklerdir ki «Grégorien»liği Orta ve Şarkî Asyaya kadar götürmüşlerdir.

Dinî Ermeniliğin müessisleri: « St. Grégoire l'Illuminateur » ve « St. Nersès », lakaplarının işaret ettiği ve chile « Parthe », yani Türkdüler.

Fakat gerek Museviliği, gerek Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı kabul eden Türkler, bu üç dinde de kendi karakterlerine uygun mezhepler çıkarmışlardır.

Onuncu asır, Avrupanın ve bilhassa Şarkî Avrupa milletlerinin katiyetle Hıristiyanlığa veya İslâmlığa intisapları tarihidir.

Bulgarlar, Macarlar Hıristiyanlaşıyor; diğer Türkler umumiyetle İslâmlıyor.

Aynı ırktan milletler arasında katî din Hudutları ilk defa olarak, onuncu asırda çizilmeşe başlıyor.

Bu Dinlerin üçü de asıl milliyetimizin aleyhinde tesir yapmıştır. Diyebilirimki onuncu asırda sivasete hükümrان olan din tesiri Avrupa Türkliği'ne en büyük darbeyi vurmuştur. Avarları, Bulgarları, Macarları ve Rus camiası içinde kalan milyonlarca Türkleri, zorla hıristiyanlaştırılmalarından dolayı, kaybetti.

Çinlilerin Türklerle karşı Çin seddi'ni yaptıkları gibi, İraniler de Türk Hazarları karşı Derbentte denir kapılı bir set yapmışlarsa da, eslâfları gibi, 627 de Hazarların Bizansların müttefiki olarak, bu seddi vi-karak Azerbaycanı istilâ ettiklerini biraz evvel söylemiştık. Bunu müteakip Şarkî Romalılar Hazarların ittifakına daha fazla ehemmiyet vermişlerdir.

Bizansın müttefiki sıfatile, Hazarların Araplarla mücadeleleri üç asır devam etti. (809-865) HARUNERRESİT zamanında Hazarlar, yine Kafkas eteklerinden aşağı

taşarak tekrar Ermenistanı istilâ edip Müsula kadar akmişlardır.

Hazarların Bizanslılarla ırkî irtibatları da oldukça eskidir. 690 da, memleketinden kaçan ve Hazarlara iltica eden Bizans İmператорu İkinci JUSTINIEN'in karısı, THEODORA, Hazar Kağanının kızıdır.

708 de THEODORA'ının erkek kardeşi, Türk ORHON, Bizansın Ermenistan, Erzurum Valiliğini ifa ediyordu.

Aynı asırda (741), Bizans İmператорu «Constantin Copronyme» Hazar Kağanının kızı İren ile evlenmiştir. Bu sayede elde ettiği Hazar kuvvetlerile gerek Bulgarları, gerek Arapları tepelemeğe muvaffak olabilmıştır.

Hazar İren, Bizansa, Hazar süvarilerinden müteşekkil maiyeti ile gelmiş ve Rumluğa mühim bir Türk kültür aşısı yapmıştır. Bu tarihten itibarendir ki, Bizans'ta gerek giyinmede, gerek «Décoration»da bariz bir Türk modası uyanmış ve türemiştir..

Yine Hazar İrenin tesirile dir ki «Coproneye» Bizansta resme tapanlara karşı mücadele açmış; keza, yine Türk tesirile dir ki «Constantin Copronyme» Hıristiyanlıkta ve garpta ilk defa olarak, *esirlerin mübadelesi usulunu* sokmuştur. Bu medenî usul çok evvelden beri Türklerde cari idi.

Hazar İrenin oğlu, LEON IV, «Kharaz» lakabile mevsumdur. (775-780) LEON, Türk ananesinin otoritesile Türk Bulgarlara hükümunü geçirerek, Bulgar Hanlarını Bizansa getirmiş, ve birer birer onları da, kendisi gibi, Hıristiyan edip, din kardaşlığı sayesinde Bizansı tehlikeden kurtarmıştır.

Dördüncü LEON sultanlığı yalnız beş sene sürdüğünden ve karısı Atinalı İREN tarafından öldürülüğünden, Hazar anasının getirdiği «Culture» ü Bizansa istediği kadar derin surette kabul ettirememiştir. Resme tapan Hıristiyanlığa karşı İslâm

Musevi ananesine muvafık «Iconoclaste»-lığı müdafaaada devam etmiştir.

IRENE' den sonra «Hazar» Türklerile her türlü münasebat sıklaşıyor. 776 da henüz Türk ve Putperest Bulgarların Kralı «Telerik» İstanbul'a getirilerek, HAZAR «Irène» in diger HAZAR bir hemşirezade-sile evlendiriliyor ve «Telerik»e Bizans Patriisi payesi veriliyor.

803 senesinde cinsi ve resmen lakabı Türk olan BARDAN, «Türk Bardan» namele Bizans orduları tarafından imperator nasbolunuuyorsa da, entrikayı sevmiyen, son derece namuslu, asıl BARDAN, kan dökerek imperatorluk tahtına çıkmadansa, sarfinazar etmeği tercih ile manastırı çekiliyor. Her halde BARDAN'ın bu mühim mevkii, «Irène» zamanında ve onu müteakip Hazarların Bizanstaki nufuzlarını, kudretlerini gösterir.

«Lebeau» yu tefsir eden «St. Martin» Bardan isminin aslinin VARTAN olduğunu

zannile, bunun Ermeni olması lâzımı geldiği ni söyliyorsa da, Bizanslıların isimlere ilâve ettikleri lakabı uydurmadıklarını, milliyet lakaplarını daima menşe itibarile koyduklarını ve bu hususta o zaman müverrihelerinin yanlış yapmadıklarını ve hiç olmazsa, Ermenici «St. Martin» kadar millet farklılarını bildiklerini, hatta Vartan bile olsa «Türk» dendikten sonra belki de «Grégorien» dinini kabul etmiş olarak bu isim konulabileceği, fakat bu tahmine bile imkân omadığını, tefsire hacet görmeden anlaniak pek kolaydır. Tarih bu hususta sâhihtir. Türk Bardan «Kersun» de doğmuş Kırınlı hâlis muhlis Hazar Türküdür.

Alman müverrihi «Tafel» 8inci ve 9uncu asırlarda Bizans ordularında pek çok Türk asker bulunduğu yazır. 829da Imperator «Théophile» devrinde Vardarlı Türklerin Hıristiyanlaştırılmaları Bizans Patriğince kararlaştırılmış ve bu «Turcopoli» lar Imperatorun hassa ordusunu işkil etmişlerdir.

«Georges le Moine» tarihini devam eden Bizans müverrihi, üçüncü «Michel»in İmperatorluğununda (842-867) Bizansta Türk sergelerinin nufuzlarından bahseder. Bizans zamanında Karaimler, şimdiki Yenicami ile Mısırcıbaşı taraflarında otururlardı. Bunnlar, Rum muhiti içinde Türkelerini kısmen gaybederek Rumca görüşmeye başlamışlardır. Osmanlılar devrinde Yenicami yapıldığı zaman, bu Karaimler oradan kaldırılarak Hasköye yerleştirilmişler ve haraçtan muaf tutulmuşlardır.

Hazar Türklerinin, Arap ismini taşıyan, fakat ekseriyet itibarile ırken Türk olan devletlerle münasebetleri de ayrıca tetkika değer. Harunerreşit, «Charlemagne» ile muahede imza etmeden, İspanya Müslümanlarına yardım kuvvetleri göndermişti. Kendi ordusunun kısmi âzamı Türk olduğu gibi, gönderdiği yardım kuvvetlerin de bunlardan müteşekkil olması pek tabiidir. Yani başka türlü olmasının, kendinde ol-

mayan kuvvetlerden göndermesinin imkânı yoktur.

İspanya «Maure»larının, Müslümanlarında ve Yahudilerinde, «Sémite» lâkîle hîç münasebetleri yoktur.

Hatta bir çok müverrihlere göre, İspanya «Maure»larının cetleri, Bağdatta İslâmlaşmış, İrandan gelme Arapça görüsen Türk kervancılarıdır. Binlerce «Goth»lar bile Muşeviliği ve Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Hatta Bağdat medeniyeti gibi İspanya «Maure» medeniyetini kuranları da Arapça konuşur İraniler olduğunu *Renan* yazar ki, Bağdada göre o zamanki İran, Turanlıların, Türklerin ülkesi idi. (795)de, Hazarlarin zamanında Harunerreşit Türkistan'dan, Semerkentten, Bağdat'tan Türk mütehassisleri getirerek ilk kâğıt fabrikasını açmış ve sekizinci asırdan onuncu asra kadar, yani üç asır kâğıt yapması Türklerin ve Türkler sayesinde Arapların elinde inhişar gibi kalmıştır.

Arapların İspanyada açtıkları kâğıt imalâthanelerinde de Türkistandan getirilen amele çalışırdı. Burada pek mühim tarih tesadüfleri üzerine nazarı dikkatınızı celbederim:

Barbar «Charlemagne»nın İspanyaya hücumu 775; mağlubiyetle Pirene dağlarından geri dönmesi, «Ronceveaux» hizmeti 15 Ağustos 778 tarihlerine tesadüf eder.

Bu tarih, Hazar Türk Kağanlarının KORTOBA Hahambasılığı ile en sıkı münameşette bulundukları, Hazar Hanedanına mensup İRENE, LEON, ORHON, TELERİK ve BARDAN'ların Bizansta nüfuzları olduğu; Avrupada bütün Hun ve Avar Türklerini vahşice katliam eden ve kalauları da zorla Hıristiyanlaştıran «Charlemagne» dan intikama susamış bütün Türklerin, ve «Charlemagne» fütühiyatından ürken Arap ve Bizanslıların İspanyaya açık veya gizli yardım etmek istedikleri zamandır. «Charlemagne»

garptan şarka Avar Türklerini barbarca tazyik ve zorla Hıristiyanlaştırdığı ve katlettiği zamanlar, TOLEDO Halambahasıının imdat talebi üzerine Hazar Türklerinin hemcinslerile meskûn İspanya şimallerinin müdafaaasına gönüllü göndermiş olmaları ve bu suretle «Charlemagne»e karşı da intikam fırsatını kaçırılmamağa çalışmaları kadar tabîî, mantıkî, tarihin sevkile yapılmış bir hareket tasavvur olunmaz.

Hazarların İspanya ve «Charlemagne» ile, tarihi, ırkî ve mefruz münasebetlerini Pirene dağlarında ve tarihi eserlerde ve ahalî üzerinde, İspanyada iki seni ikametim müîdetince bizzat tetkik ettim. Türklerin «Ronceveaux» muharebesine iştirak ettikleri «Chanson de Roland»da zikrolunan bazı misralarından istişhat edilebilinir. Muterizler diyebilirdi ki: «Chanson de Roland» «Ronceveaux» harbinden pek sonra, hatta ehli salip seferleri tesirile yazılmıştır. Binaen-

aleyh İspanyada Türklerden ancak şu suretle bahsedebilmiştir.

Her halde iki farziye arasında bizimki, tarihe, mantıka daha yakın, daha uygundur. «Chanson de Roland»da öyle türk kabile isimleri mezkûrdür ki, bunlar ehli salip ile hiç bir yerde temasla gelmemişlerdir. İspanyanın *Tarragone* şehrinin adı, Araplar zamanında *Tarak*, *Al Tarakan* idi. Türk kelimesinin Arapça cemi telaffüzü, veya «Tar-Khan» kelimesinin aynen kabulu suretiyle İspanyolların (K) yi (G) okuyarak «*Taragona*» dedikleri beldenin tarihi pek eskidir. Fenikeliler tarafından inşa edildiği zannedilebilecek bu şehir, Romalılar zamanında pek büyük bir ehemmiyet iktisap ederek nüfusu bir milyonu geçmiş imiş. 467 de aralarında Hunlar bulunan Vizigotlar, ve 713 de Müslümanlar tarafından zaptolunmuştur. Dört asır, mühlîm Müslüman merkezi olan bu şelâr İspanyanın en büyük Bahrişefit kapısı makamında idi. Dörtyüz sene Müs-

lûman hükûmetleri idaresinde kalan bu limana Asyadan gelen gönüllüler çıkardı. Bu muhacirlerin menşe ve cinsleri itibarile şehrin ismi arasında bir müşabel et aranılabilir. Bu hususta hüküm vermek güç ise de, tarihin şimdîye kadar kaydettiği hâkîkatların pek çoğu tahminimizden kuvvetli değildir.

Çoğunun esaslarını katiyetle tahmin edemezsekde, «toponymie» ve tarih işaretlerile, kuvvetle şöyledir bir tahmine varabiliyoruz: İspanyanın şarkî şimalinde Pirene dağlarının cenubunda, Taragon sahilinden başlayarak, *Saragosse* (*Sarı Oğuz*) şehrini içine alan Aragon (Erogün) ayaletleri sakinlerinin Türklerle bir münasebetini aramak münasebetsiz olmaz. O zaman İslâm hükûmetlerinin Asyada her tarafa yaptıkları gibi, İspanyada da, şimal hudutlarını müdafaa için, ordularında maharet ve cesareti tekrübe ettikleri Türkleri oraya getirmiş ve yerleştirmiş olmaları bait değildir.

Bundan başka TARRAGON ve ARAGON kış'aları maden memleketleridir. Malûm olduğu üzere eski zamanlarda her memleket ahalisinin bir ihtisası vardı: Türkler ve bilhassa Orta Asya Türkleri madenci idiler. Kaşkasyada, Karpatlarda nerede maden havzası görseniz, etrafındaki ahalinin muhakkak, az çok eski Türklerle «Anthropologiquement» münasebetlerini bulursunuz.

Diger cihetten, « Basque »ların menşeleri Tarakon ayaletidir. Bu kabilenin etrafındaki unsurlarla hiç münasebeti olmadığını, ve Asya ile irtibatları her halde Avrupa ile olandan çok fazla bulunduğu bütünü coğrafyacılar ve «ethnographe» lar yazalar. «Quatrefages» bunların tamamen «Ouralo-Altaïque» olduklarına kanidir. «Bask»lar ise, altıncı asırda Tarakon'dan ayrılarak Pirene dağlarının şimali garbî eteklerine yerleşmişlerdir. Bask'ların vücutları, kafaları, adetleri, tabiatları Türklerinkine çok benzer. Her halde Asyaî oldukları

muhakkaktır. «Morphologie» itibarile benzeyişler de pek çoktur. İtikatlarında şamanilik tesirleri barizdir. Lisanlarında yekna-sak bir cemi edati vardır. Cinsiyet edati (Genre) yoktur. Ekseriyeti, Türklerin ekseriyeti gibi, «Brachycéphale» dır. Birbirine eklenebilen bu tarihî malûmattan şu çıkıyor ki, Musevî Hazar Türklerile, onlara taç giydiren İspanya Musevileri, o tarihte İspanyanın maruz kaldığı Frank istilâsına karşı oraya giden Türk gönüllüleri ve ondan evvel Araplarla İspanya'ya yerleşen «Ouralo-Altaïque» kavimler arasında bir münasebet aramak icap eder. İspanya Musevilerinin, Katoliklerin İspanayı istilâlarından sonra, melce ararken, tercihan Türk toprağına kaçmalarında ve kabul edilmelerinde, yalnız bir tesadüf eseri görmek değil, eski münasebatın hatırlasını, bir anananın devamını aramak daha tabiidir.

Gelelim Hazarların ana vatanındaki medeniyetine:

Bu noktada «Archéologie» nin mühim yardımını olmuştur. «Archéologique» deliller pek zengindir. Bunun için yine kendim tettebbüttü bulunumak üzere Rusyanın cennetini gezdim. HARKOF Müzesinde bizzat bu noktalı hazzardan tetkikatta bulundum. Bir çok Hazar eşyası ve bilhassa Çin aynaları üzerinde altı noktalı yıldız resimleri gördüm. *Muscovilîk rumuzu imiš.* Bu rumuz bir çok aynalarda görülür. Elyev'in «Mantchourie»-de çok tesadüf edilen bağdaş kurmuş insan resmi ve bacakları arasında bir geyik bulunan Hazar devrine has resimler, bugün UKRAYNA köylü sınıflarında KOZAK MAMAY adını taşır. DONİTZKOVA eyaletinin GORODITSKA mevkiinde yapılan hafriyat, bu hanımlıde Hazarların İslav'larla beraber yaşadıklarını ispat eder. *Rusların Polofci yahut Tork dedikleri, Hazarlardır. Don Kazakları denilen beyaz Ruslar, yine bizim Hazarların oğullarıdır.* Şimdi «Torietz» denilen ırmağının, eski Rus tarihlerinde ismi *Tork*

olduğu gibi, şimdiki «Slaviensk» kasabasının eski adının Tork olduğunu Rus alimleri söyleyorlar. Vine Harkoff müzesinde tipik *Tork eşyası* meyanında «Grivna» denilen gümüş gerdanlıklar vardır.

(Juzum)Üzüm kıtasının «Nikolaiefska» kariyesinde bulunan bir mezar, muhteviyatı itibarile tamam bir Altay kabridir. «Katerinoslav» yakınında «Starobelsk» de bulunan eşya kâmilen Türk şamanlarının tesirini gösterir. Hazarlara tabi Ruslarla Türklerin yerleri, orman sahasile «Steppe» sahasının tabii hudutlarile ayrılır. Rus müverrihi Karamsin'e göre, 1185 de, Rus Prensi İGOR, yahut, Ugur'un Polofci-Hazar'lar tarafından esir edildiği yer, Grodiska yakınında DONIETZKA şehridir ki, o zaman halâ Hazarların elinde imiš. Profesör Aristoff'ın bu hususta pek kıymetli tettebbüti vardır. Salta keşfiyatı Hazarların Kafkasya ve Sasanî Türkleri ile sıkı medeniyet münasebetlerini bir

defa daha teyit ediyor. «Stylisé» hayvan resimleri mutaddır.

En ziyade münasebette bulundukları Kafkasyalılardan sonra, Şarkta diger Türk kabileleri ile mallarını değiştirdikleri anlaşılıyor; ahalinin ekseriyetle hal ve vakitleri ileridedir. Süse merakları vardır, çok ayna ve kokular kullanır. Çanak ve çömlek gibi evanı kesirdir. Bir kısmının Musevi olduklarına dair alât ve edevat üzerinde işaretler vardır. Ata birinci derece ehemmiyet verilir. İhtisas halinde hayvan yetiştürülür. Taaddüdü zevcat yoktur.

Harkoff'da profesör Fedorowsky'nin, VIII ve XI inci asırlara ait, Salta mezarlığındaki hafriyatı ve keşfiyatı, Hazar medeniyeti için pek kıymetlidir. Ehemmiyetine nazaran, Salta kasabası ahalisi, bugünkü aynı nufusta bir kasaba ahalisinin medeniyetinden dum degildir. Kullandıkları ev ve ziynet eşyaları ilerlemiş bir medeniyet ve bir san'at eserleridir. Son senelere kadar bu Türk medeniyetlerinin tanılmaması,

bilinmemesi sîrf Hıristiyan rahiplerinin söndürücü, tarihi karartıcı tesirlerindendir.

Eski seyyahların yazılarından bile bu paslar bahsettirmezlerdi. Çarlık zamanında Rusyada Türklerin medeniyet tarihine dair eser çıkarılamazdı. Gerek Rusyada, gerek Katolik Avrupada, Şarktan gelen her şey barbar, vahşi addedilirdi. Bu zihniyete karşı ilk kullanılan vesikalalar seyyahların eserleridir. Türklerde inkâr olunamayan meziyetlerden, istidatlardan biri ve başlıcası Uzak Şarkı, Hindi, Çini, uzak ve şimal Avrupaya bağlamak, mallarını taşımak, medeniyetlerini birbirine tanıtmak ve mezçetmek hulusunda gösterdikleri maharettir ki, esasen bu maharet medeniyetin en büyük unsurlarından addolunur.

Her hangi dine sülük etmiş olsa, her hangi millet mensubu, Türk değilse, bu uzak memlekelerde iş göremezdi, oralarda emniyetle gezemezdi. «Pacifique»den «Atlantique»e, Kutüp Denizinden Hint ve Arap ve Ak Denizlerine uzanan, kara ummanlarında

yegâne gemiciler Türkler idi. Yedinci asır dan Onikinci asra kadar ticaret hususunda Hazarlar Asyanın en büyük münasebet ve ihtilât aletleri, amilleri idiler. Avrupa ile Uzak Şark, Hint ile Romayı birbirine ullaştıran ve mütekabilen mallarını getiren, götüren, satan Hazarlardı. Orta zamanların ve sonra Asya ile Avrupa ticaretini yapan kâmil en ve münbâsuren Türkler, ve bu hususta, denilebilir ki, en ziyade teşkilâtla çalışan Hazar Türkleri olmuştur. Tarihi karıştırınız; Museviler Sami olarak çok büyük ticaret istidâdi göstermemişlerdir. Musevilerin ticaret istidatlarından ilk bahsolunan zamanlar altıncı yedinci asırlardaki bu şöhreti Musevi Türklerinden çıkmıştır. İranın en tüccar unsuru Azerbaycan Türkleridir. Şark Roma İmperatorluğu paytahtı Bizansın dünya ticaret merkezliğini temin eden, oraya Şarktan en çok mal taşıyan ve oradan hem Şarka, hem şimal memleketlerine Bizans mallarını dağıtan, her dinden Hazar

Türkleridir. Hatta içlerinde «Grégorien»lige sülük etmiş Türkler de vardır ki, yalnız Türkçe görüstükleri halde dinlerinden dolayı kendilerine Ermeni denirdi; bunlar, Lehistan'da Lwow taraflarında, Karpatlarda dağıtıktılar.

Bizansa İslav eserlerini, şimal hayvan derilerini, Asya silâhlarını, Bizans papalarının ve ağniyanın elbiseleri için Hindin ve Buharanın kumaşlarını, ipeklerini, sırmalarını, yağlarını, pirinçlerini, çeliklerini, altınunu, gümüşünü, bakırını, mücevherlerini, kıymetli taşlarını, Karadeniz'in balıklarını, Steplerin buğdaylarını, arpalarını, yiyecek etlerini getiren ve satan bu Türklerdir. Hint malları Bizansa, Buhara ve Hazar şimalinden geçerek Azak denizinden Dana şehrine gelir, ve oradan Venedik ve Rum gemilerile Garba naklolunurdu. Keza Bizanstan merkez Avrupasına gönderilen mallar, Tuna boyunda Türk kervancılarına teslim olunurdu. Şark ve Garp ticaret yol-

larını Türkler ve Türklerden bilhassa Hazarlar çizmişlerdir. *Pekin ile Leipzig arası bir Türk ticaret äğile örülümüştü.* Bilâhare Bizansın dellallığından kurtulmak isteyen garplilar bu malları Bizans piyasasından almadansa doğrudan doğruya Hazarlardan almayı tercih etmişler ve Kırımı sahillerinde «Comptoir» kontuvarlar, Kantorlar açmışlardır. Venediğe yerleşen Museviler, Kırımdan oraya göçenlerdir. «Disraéli» nin uzak menşei de tahmin edilebilinir ki Kırımdır. Muntazaman işleyen bu güzelim ticaret yollarını garptan Rus-Slav, şarktan Moğol hükümleri yavaş yavaş emniyetsiz bir hale getirmiş ve nihayet kapatmıştır. Onuncu asırda Rus prenslerinden Swiatoslaw Türkler arasına tefrika sokarak ve Hazarların rakipleri diğer Türklerle uyuşarak Hazaristanı parçalamağa başlamıştır. Türkler arasına sokulan Hıristiyanlığın da Türkleri ve Bulgarları ayırmaga yardımı olmuştur. Onuncu, onbirinci ve onikinci asırlarda Rus tarihile Hazar tarihi memzuetür.

Çarların taassubuna rağmen, Borodine, «Prince Igor» nam operasında, Rusların POLOVTCHI tesmiye ettikleri Hazarların tarzı hayatını Rus noktai nazarından yaşatır. Rusların bu Türklerle münasebetleri ilk Rus vakaanüvislerinde taasupla da olsa tafsilâtile yazılıdır. Bu Chroniqueur'ler ekseriya Hıristiyan papasları olduğundan, kendi dinlerini taşımayanlara karşı garazla mütehassisler. Netekim Hıristiyan oluctan sonra, aynı ırktan olan adamlardan bir günde ahlâkları, medeniyetleri değişmiş gibi, düşmanca bahsetmezler.

970 de Hazar Hükümeti parçalanmağa başladığı zaman, Hazarlar kısmen Kırıma ve kısmen o zamana kadar Hazar Hükümetinin şimali vilâyetini teşkil eden Litvanyada toplanıyorlar. 1113 de Tevrati kalan Hazarlar, yani Karaimler Ruslar tarafından Rus topraklarından tardolundukları vakıt, Lehistan'a hicret ediyorlar ve Kaliç Hakimi, Boleslas (1264) ve Büyükk

Kazmir (1343) de, bunların hakkı ikametlerini ve imtiyazlarını tanıyor. Hazarlardan bilâhere Hıristiyanlığı kabul edenler de çok olmuştur. Bunlar Rus camiası içinde gayip olmuşlardır. Bilhassa Cengiz akinları İslavlara beraber yaşayan Türkleri, müsterek müdafaa ve menfaat sevkile, hıristiyanlarla büsbütün kaynaşmağa sevketmiştir. 1249da Volga ile Don arasında seyahat eden Plano Karpiñi, oralarda Hıristiyan Hazar cemaatlerine east geldiğini zikreder. Yukarıda dediğim gibi Gagauzlar da, bunların ahfadıdır. *On dördüncü asra kadar Kırıma Avrupahilar Hararistan derlerdi.* Venedikte "Doge"ların sarayında asılı o zamana ait bir haritada, Kırım "Casarea-ant-Crimea" diye tesmiye edilmektedir. 13 üncü asırdan sonra Müslüman Hazarlar, Peçenek ve Kümanlarla karışmışlar, hıristiyan olanlar Ruslarla birleşmişler ve Rus Boyar (Bayar), asılzadegân sınıfını teşkil etmişlerdir. Karai Hazarlar ise kısmen Lehistan şima-

line çekilmişlerdir. 1420 de Algiray sülâlesi Kırım'da müstakil hükümet tesis ettiği zaman, Tevratî kalan Hazarlar Çift, Menkûp ve Solkat kalelerine çekilerek, Tatar devletine tabi olmuşlar, ve ileri gelenlerine, birlikle Tarhanlık payesi verilmiştir. Gözleve'de kendi mahkemeleri vardı. Bu Karaimlerden, Kırım dev'eti hızmetlerinde, Divan azalığı, dülbenttar ağalığı, vergi eminliği, varidat ve mesarifat nazırlığı, Darphane eminliği edenler olmuştur. 1787de Kırımın Ruslar tarafından istilâsında, son Kırım Darphane-emini, Karaimlerden Ben Yemin Ağa idi. Profesör Smirnoff, Muhlinsky, Grigorieff'in tetkikati neticesinde, Karaimlerin Samilikle kat'iyen münasebetleri olmadıkları, neslen Türk oldukları sabit olmuştur. Profesör Grigorieff 1876 da Petersburg'da basılan « Rusya ve Asya » eserinin 436inci sahifesinde bu hususta kat'iyetle fikrini beyan ederek Karaimlerin neslen Türk evlâdi olduklarını dercediyor. Musevi

Doktor «Weissenberg» Kırıma ait «Antropologique» eserinde, bunu teyitediyor. Çarlık zamanında zorla Hıristiyanlaştırılan Kuban'ın Mihaylofskaya Kazaklarından bir kısmının 1905 de tekrar Karaille rücu ettikleri vadidir. Ukranya Kazakları kâmilen an asıl Hazardırlar. Dinlerin milliyetler üzerinde ne kadar bozucu tesiri olduğunu söylemiştim. Bu tesir, doğrudan doğruya dinin kendisinden ziyade, kullandığı ve zorla kullandığı lisandan dolayıdır.

Bazı Türklerin Araplaşması ve Avrupada bir çoklarının Türklüğü gayip etmesi, Müslümanların din lisani olarak Arapçayı ve Hıristiyanların ekseriyetle Latince ve Rumcayı kullandıklarındanandır. Meselâ Anadoluda, Hıristiyanlıklara rağmen asırlarca Türk kalan esasen Hazaristanlı Kayserliler, Osmanlı istilâsınaından sonra, Fenerden gönderilen Rum papaslarının Rumca okutmalarını müteakip Rumluğa temayül etmişler, ve son istiklâl harbi

neticesinde, yeni ve yabancı kültürleri itibarile maatteessüf aramızdan gitmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Üç sene evvel Lehistanın şimaline kadar Türk tesirlerini, Türk izlerini takip ederek bir seyahat yapmıştım. Altıncı asra kadar «Finnois»ların işgali altında olan Litüanya hudutularına yavaş yavaş Hazarlar yaklaşmışlar ve Lehlilerle birlikte «Teuton»ları buradan geri püskürtmüştür. İslavlar bugünkü ülkelerini müdafaa için asırlarca «Khazar-Huns» Türk alaylarının cesaretinden, fedakârlığından istifade etmişlerdir. Bir taraftan düşmanlarına karşı yine Türkleri kullanırlardı. Hatta Hazar İmperatorluğu dağıtıldıktan sonra bile, 1380 de ve bilâhara 1410 da meşhur Grünenwald muharebesinde Lehlileri kurtaran Tatar denilen Hazar ahfadıdır. 1398 de evvelce bu hivaliye gelip yerleşmiş ve tedricen Lehileşen Hazar ve Tatarlardan maada yine aslı Türk olan «Yağullu» lardan, «Prince

Witold », Vilno'nun cenubunda, halâ *Tatarsky köyü* denilen suyun etrafına ve *Töröki* köyüne 500 müslüman Tatar ve 500 Karaim Türk ailesini iskân etmiştir. Töröki'nin yanındaki ormana da halâ Tatarskyval derler. Lehistanı ve Prusyanın ilk (Uhlan) Oğlan alayları efradı Hıristiyanlaşmış Karaim ve Tatar gençlerinden ve esirleriinden müteşekkildi. Elyevm berhayat olan Profesör Diyadulewicz'in 26 senede hazırladığı «Métrique Lithuanienue»nam asal et siccinnamesinde sarahaten zikrolunduğu na göre. Lehistanın 1000 ası Izadegân ailesinden 400ü iki asır evveline kadar Müslüman kaldıkta sonra, birer birer tanassur eden Tatar ailelerinin çocukları imiş. Size yine belirmemiş bir malumat olmak üzere ilâve edebirilirim ki, aynı alimin tetkikatına göre meşhur Lehli romancı ve edibi, «Quo Vadis» muharriri «H. Sienkiewicz», balasettiğim Toroki Adasından çıkışma ve 1720 senesine kadar Müslüman kalmış

olan bir Tatar ailesinden imiş. Pafşa, Sourin, Bollusun aileleri 14üncü asırda buralara hicret edip 16inci asırda Hıristiyanlaşmışlardır. Viyanada Osmanlı Türklerine karşı gelen Sobieski'nin ordusunda Altı Sancak Müslüman Tatar süvarisi vardı ki, Reisle ri Tuhan Baranowsky ahfadından, Tarnovski elyevm Sofyada Lehistan Elçisidir. Malușevtzki Uhlan, Hassan Strukovitz ve Yahya Yağıllı ile Zavatskine gibi Kuman Türk Beyleri de Lehistan'a yerleşmişler; bugün dahi bir çok Lehli aileler Tatarlara nisbetlerile iftihar ederler. Sabık Varşova Valisi Balinsky bunlar arasındadır.

Gerek Hıristiyanlaşan, gerek İslâm kalan Türkler ekseriyetle orduda, idarelerde hizmet ettiklerinden ve bilhassa Lehlierle evlendiklerinden dolayı lehlileşmişler ve halâ lehlileşmektedirler; lisanını muhafaza eden azdır. Bir kısmı da Üçüncü Sigismund zamanında zorla tanassur ettirilmişlerdir.

Mamafih 14üncü asırdan kalma, halâ 30 kadar asil Tatar aileleri vardır. Çoğunun Lostaya mezarlığında kabir taşları görülür. Bu Tatarların ve Karaimlerin Bolşevik idaresinin tesisine kadar Kırım Tatarları ve Karaimlerle sıkı münasebetleri vardır. Geçenlerde Bakú'da vefat eden «Sulkievitch», Kırım Cumhuriyet Reisliğinde, ve «Ahmetovitz», Kırım Adliye Nazırlığında bulunmuştur. Müslüman Tatarların Lehler arasında eridiklerini söylemiştim. Fakat Tevratî kalan ve asalet iddiasında bulunmayan Karaimler ne lisanlarını, ne de adetlerini gaip etmemışlardır.

Bunlar halen cenupta «Ruten» Karpatlarında «Turka»da, Şarkta «Halicz» de ve «Lusk» da, şimalde «Trokî»de meskündurlar. Turka'dakilerin Karpattaki Hun alfabından «Hutzul»larla münasebetleri vardır. Bugün Avrupanın en şimal Türkleri olan Karaimleri burada yadederken, Reisleri Muhterem ve sevimli Süreyya Şapsal Hanının

ismini de derin bir minnetle selâmılarım. Türkluğun kendisine cidden büyük şükran ve takdir borcu vardır. «Vilno» ya seyahatimda Troki'de «Şapsal» Hanı ziyaret ettim, ve kendisile beraber mahalî «kenesaya» giderek bütün Karaim cemaatile birlikte Türkliğe yeniden can veren Ulu Gazımızın uzun ömrüne, dünyayı şasırtan muvaffakiyetlerine Türkçe dualar ettik. Sonra köy evlerine girdik. Karaim tosunlar ile görüştük. İlyasın kızı Tomalay isminde nur topu gibi bir kızcağız kendi elile meyvalar kopararak bana hediye etti. Yanındaki Lehli memuru bile Anadoludan gelme bir Türkे bu eski kardeşlerinin gösterdiği muhabbete, gönüllüğünün kuvvetine hayran oldu. Ben ise, gözlerim yaşarıcاسına mütehassis oldum. Troky'den ayrılrken hür Türküü ana vatanından gelmiş bir ırk elçisini görmek için kâmilien evlerini terkedip sokaklara dökülen bütün Karaim cemaati kendilerinden geçmiş bir halde nümayiş yaptılar, böyle bir

çoşkunluğu, böyle derin bir hissi müslüman Tatar köylerinde bile görmedim. *Tatarlar, eski Türkçe dualarını anlamadıkları Arapçaya çevirdikleri halde Karaimler ibadethanelerinde dualarını halâ Türkçe yaparlar.* Ayinlerinde bulundum. Şapsal Han Gazi namına hutbe okudu. Türk Karaim lehçesi uzun tetkiklere değer lisan meselesidir. Meşhur Rus alimi «Radloff» ile kendisinin de Karai olduğunu zannettiğim; elyevm berhayat olan dostum «Samuelovitch» ve «Cracovie» Darülfünunu Müderrisi «Kavalsky»nin tetkikleri bu hususta çok kıymetli olup Karai lisamının, Farsî ve Arapçayı İslâmiyetle Türk lisânına sokan Moğol ve Tatarlardan evvel, cenubî Rusya step'lerinde konuşulan Türkçe olduğunu ispat ediyorlar.

Karaimlerin lisânlarında İbranice kelime bulunmadığı gibi, Tatar Türkçesile de alâkası az olup, eski Türkçe kelimeler çok bulunur. Karaimlerin Türkçesi lisâncılarımıza için zengin bir menbaadır. *Menkûp, Solkat*

Çiftkale mezarlıklarında bulunan taşlardaki Karai isimleri arasında: Ak Biğe, Ay Tulu, Mamok, Beylik, Hanke, Altunkız, Severgeli, Biy Ana, Tonbul, Yalpacık, Sağdakçı, Çabak gibi sîrf Türkçe aile atları vardır. Keza ay ve gün isimleri, garp Türkleri arasında, safiyetle ancak Karaimlerde kalmıştır:

Koralay	:	Nisan
Baş Kuskan	:	Mayıs
Yaz Ayı	:	Haziran
Olağ Ay	:	Temmuz (Birinci asırda Orta Asya Türkleri Olak ay derlerdi.)
Çürüük Ay	:	Ağustos (Trabzonda hala öyle derler)
Ayroksu Ay	:	Eylül (mukaddes demek)
Göz Ayı	:	Teşrinievvel (Codex Cumanicus) de var
Soğum Ayı	:	Teşrinisani
Kış Ayı	:	Kânunuevvel (Kuman)
Kara Kış	:	Kânunusani

Suyunç Ayı : Şubat (Eğlence, sevinç ayı)

Artı Arık : Mart

Gün İsimleri

Şabat Günü	:	Cumartesi
Yedeh gün	:	Pazar
Yedeh baş gün	:	Pazartesi
Orta günü	:	Salı
Kan günü	:	Çarşamba
Kiçi eyne gün	:	Perşembe
Eyne günü	:	Cuma

Cümle misali olarakta, Karai Türkçesile yazılı Tevrattan bir ayet okuyabilirim: «İlk başta yarattı Tanrı ol Göğünü de, ol yerini de, ol yarattı Koğuşu da, boşu da, karangölük yüzleri üstüne Tanrı'nın da Yili eserdi yüzleri üstüne sularım.»

İşte Hanımlar, Efendiler, Milâdin Altınçılı asırından bugüne kadar Musanın dinini kullanan bir Öz Türk Kavminin tarihi; Türklerin, hangi dine salik olurlarsa olsun-

lar, kibarlıklarını, medeniyet istidatlarını, çalışkanlıklarını, cesaretlerini, zorbalık olmazsa milliyetin daima din tesirine galip geldiğini, her kuvvete, tesire rağmen yaşadığını, ve hiç bir vakıt Samilerin kuramadığı siyasi devlet nüfuzunu Musevilik, mükayyet tarihîte ancak bir defa Türklerle kurabildiğini gösterir yüksek bir misal.

Musevilerin Türklerle değil, Türk olarak nelere muktedir olduğunu tarihîte gösterdikleri gibi bugünkü Gazi Türkiyesinde göstereceklerini ümit ve bu hususta emniyetimi tekrar ederek cümlenizi hürmetle selamlar ve sizi tahminimden ziyade alakoyduğumdan dolayı itizar ederim.